

Functional pragmatics and cognitive linguistics

Functional cognitive linguistics encompasses a variety of descriptive models united by a core set of theoretical and methodological commitments. At the same time, functional cognitive models also vary in precisely what and how they are meant to investigate. Since the late 1990's, following research in social psychology and pragmatics, there has been a surge of interest in the social (interactional and intersubjective) basis of linguistic cognition and its implications for functional cognitive descriptions. This in turn has created a new demand for pragmatic research that is jointly focused on the cognitive and sociocultural underpinnings of language use as a social cognitive activity, highlighting their mutually supportive roles for meaning generation in context. The paper demonstrates the applicability of this kind of pragmatic perspective by a functional cognitive approach to deixis and epistemic grounding.

Keywords: pragmatic perspective, social cognitive linguistics, deixis, epistemic grounding.

TÁTRAI SZILÁRD

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy Weöres Sándor-vers szövegszerkezete*

1. Weöres Sándor Négy korál címen megjelentett verseinek II. számjelzetű darabja a Merülő Szaturnusz című könyvében jelent meg (Weöres 1968: 58); Weöres egybegyűjtött írásainak kötetében a mű első megjelenési helyének ezt a kötetet adja meg BATA IMRE (1970: II, 505). A szövegben szereplő számok természetesen nem a költőtől valók, hanem a kompozícióban szereplő egyes nyelvi elemek verssorok szerinti előfordulásainak feltűnései (megkönnyítendő a vizsgálatot, illetőleg annak követhetőségét).

*Ha^{1.1.} homlokban^{1.1.} drágakő^{1.1.} lakik^{1.1.}
drágakő^{2.2.} lánggá^{2.1.} emelkedik^{2.1.}*

*Ha^{3.2.} drágakőben^{3.3.} láng^{3.2.} lakik^{3.2.}
láng^{4.2.} homlokká^{4.2.} emelkedik^{4.2.}*

*Ha^{5.3.} lángban^{5.3.} homlok^{5.3.} lakik^{5.3.}
homlok^{6.4.} drágakővé^{6.4.} emelkedik^{6.3.}*

*Ha^{7.4.} drágakőben^{7.5.} homlok^{7.5.} lakik^{7.4.}
homlok^{8.6.} lánggá^{8.4.} emelkedik^{8.4.}*

*Ha^{9.5.} homlokban^{9.7.} láng^{9.5.} lakik^{9.5.}
láng^{10.6.} drágakővé^{10.6.} emelkedik^{9.5.}*

* A költő születésének centenáriuma.

Ha^{10.6.} *lángban*^{11.7.} *drágakő*^{11.7.} *lakik*^{10.6.}
drágakő^{12.8.} *homlokká*^{12.8.} *emelkedik*^{10.6.}

TAMÁS ATTILA (1978: 160) Weöres egyes verseit „zene- és iparművészeti nyelvi alkotástípusok”-ként vizsgálja, amelyekben „[...] a motívumainak elrendezéséből adódó kombinációrendszer mondható zeneinek, s az a sajátosága, hogy a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet ebben is teljesen háttérbe szorult.” E megállapítás némi módosítást kíván.

2. A korál (korálének) a katolikus egyházi zenében a gregorián korális, illetőleg a protestáns korál (az ún. Kichenlied), l. HAMMERSCHLAG 1965; RAJECZKY 1981. A koráldallamot használó zeneművek, vagyis a korálfeldolgozások fajtái közül az a – egyébként J. S. Bach által leggyakrabban használt – korálvariáció vagy korálpárta, amelyben „[...] a dallam annyiszor hangzik fel, ahány versszakból áll a korál, és szólamról szólamra vándorolva, a vers értelmét programatikus karaktervariációkban fejezi ki” (PERNYE 1965); vö. NIRSCZY OTT 1979. Weöres versében a (mondhatni): dallam szólamról szólamra való vándorlását a versszakoknak mintegy program szerint kidolgozott változatai fejezik ki. A program – amely mintegy cantus firmusként végig meghatározza a szöveget – meglehetősen egyszerű: **Ha valamiben valami lakik, valami vmivé emelkedik*. Ez tulajdonképpen a következő alapszerkezetekre vezethető vissza.

A *lakik* igének a köznyelvben szokásos határozókapcsolataiból adódó szerkezet(ek): *vmi vmiben lakik*. A „3. (átv[itt értelemben], ritk[a ~ ritkán]) *V[ala]hol* ~: <élőnek tekintett, gyak.[ran] elvont dolog) vhol állandóan jelen van, ott tenyészik v.[agy] működik” (ÉrtSz.) jelentésleírás kapcsolható a költői szöveg igéjéhez. A hasonló jelentéshasználat-hoz vö. PetőfiSz. *lakik*¹ 3., 4.; JuhászSz. *lakik* 2.

Az *emelkedik* igének a köznyelvben szokásos határozókapcsolataiból adódó szerkezet(ek): *vmi vmivé emelkedik*. Az *emelkedik* idetartozó jelentésleírása: „3. (átv) (Mértékében, számában, fokában, értékében) nagyobb, magasabb lesz, növekedik, fölfelé megy” (ÉrtSz.); vö. PetőfiSz. *emelkedik* 6.

A *ha vmi vmiben van, vmi vmivé alakul* köznyelvben szokásos megnyilatkozás szövegmondatként való megjelenése a igék határozókapcsolataival: **ha vmi vmiben lakik, vmi vmivé emelkedik*. A weöresi szövegmondat a *ha* és **akkor* kötő- és rámutatószót tartalmazó grammatikai mondat, amelynek főmondatához feltételes, előidejűséget is kifejező időhatározói értékű mellékmondat tartozik (vö. MMNyR. 1: 373; BÜKY 2004: 8).

A *lakik* igéhez három névszó van kapcsolva az alapminta (*vmi vmiben*) szerint: *homlok, drága, láng*; tehát a költő {*homlokban drágakő – drágakőben láng – lángban homlok*} *lakik* szerkezeteket alakít, amint a verssorokat és az azokban előforduló szerkezeteket is jelölő számjelzetek mutatják az 1. táblázatban.

A vonzatsorok annyi lehetséges változatot tartalmaznak, amennyi a három elemből adódik, vagyis kétszer veendő ezek faktoriálisa: $n! = 6$, innen a tizenkét verssor. A változatok elhelyezése valaminő egyéni elrendezést mutat. Ha a vonzatként használatos szavakat ábécérendben – tehát formális rendszer alapján – állítjuk be a *Ha vmiben vmi lakik vmi vmivé emelkedik* alapszerkezetbe, ezeket a szövegeket kapjuk (mátrixként írva); l. a 2. táblázatot.

1. táblázat

		vmiben	vmi		vmi	vmivé	
1		<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}				
2					<i>drágakő</i> ^{2.1.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
3		<i>drágakőben</i> ^{2.2.}	<i>láng</i> ^{3.2.}				
4					<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	
5		<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}				
6	Ha			lakik	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	emelkedik
7		<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>homlok</i> ^{7.5.}				
8					<i>homlok</i> ^{8.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	
9		<i>homlokban</i> ^{9.7.}	<i>láng</i> ^{9.5.}				
10					<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
11		<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}				
12					<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	

2. táblázat

ha	vmiben	vmi	lakik	vmi	vmivé	emelkedik
	<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>homlok</i> ^{7.5.}		<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	
	<i>drágakőben</i> ^{3.3.}	<i>láng</i> ^{3.2.}		<i>drágakő</i> ^{2.2.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
<i>Ha</i> ^{1-, -6.}	<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}	<i>lakik</i> ^{1-, -6.}	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	<i>emelkedik</i> ^{2-, 6.}
	<i>homlokban</i> ^{9.7.}	<i>láng</i> ^{9.5.}		<i>homlok</i> ^{8.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	
	<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}		<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
	<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}		<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	

3. táblázat

ha	vmiben	vmi	lakik	vmi	vmivé	emelkedik
	<i>drágakőben</i> ^{7.5.}	<i>drágakő</i> ^{1.1.}		<i>drágakő</i> ^{2.2.}	<i>drágakővé</i> ^{6.4.}	
	<i>drágakőben</i> ^{3.3.}	<i>drágakő</i> ^{11.7.}		<i>drágakő</i> ^{12.8.}	<i>drágakővé</i> ^{10.6.}	
<i>Ha</i> ^{1-, -6.}	<i>homlokban</i> ^{1.1.}	<i>homlok</i> ^{5.3.}	<i>lakik</i> ^{1-, -6.}	<i>homlok</i> ^{6.4.}	<i>homlokká</i> ^{4.2.}	<i>Ha</i> ^{1-, -6.}
	<i>homlokban</i> ^{9.6.}	<i>homlok</i> ^{7.4.}		<i>homlok</i> ^{8.5.}	<i>homlokká</i> ^{12.8.}	
	<i>lángban</i> ^{11.7.}	<i>láng</i> ^{3.2.}		<i>láng</i> ^{4.2.}	<i>lánggá</i> ^{2.1.}	
	<i>lángban</i> ^{5.3.}	<i>láng</i> ^{9.5.}		<i>láng</i> ^{10.6.}	<i>lánggá</i> ^{8.4.}	

A 2. táblázat anyagát olvasva és a főneveknek csupán elemi jelentését (KÁROLY SÁNDOR 1970: 128–9) figyelembe véve a szöveg fölfogható „kvázi Weöres-vers” gyanánt. Ha így van, akkor valóban „a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet ebben is teljesen háttérbe szorul”, amint TAMÁS ATTILÁTÓL fõntebb idéztük. A második táblázat anyaga szövegmondatonként olvasva azonban arra figyelmeztet, hogy a teljesen formai szempontú összeállítású nyelvi alapszerkezet az, amely valóban alogikus és szemlélet nélküli,

pontosabban mondva: tautologikus. A szó szoros értelmében, mondja FÓNAGY IVÁN (é. n. 34), a téma–réma fölépítés miatt még az ilyen szerkesztmények sem tautologikusak – és tegyük hozzá – sem nem szemlélet nélküliek.

A táblázatokat összehasonlítva az látszik, hogy a teljesen formális rendszerű 3. mátrixszal szemben a 2.-ből olvasható szöveg azért „kvázi Weöres-vers”, mert az egyes szövegmondatok kijelentései megegyeznek az eredetivel.

3. A vers 11–2. sora: *Ha*^{10.6}. *lángban*^{11.7}. *drágakő*^{11.7}. *lakik*^{10.6}. | *drágakő*^{12.8}. *homlok-ká*^{12.8}. *emelkedik*^{10.6}, amelynek a 2. táblázatban megfelelő sor: **Ha*^{10.6}. *lángban*^{5.3}. *homlok*^{5.3}. *lakik*^{10.6}. | *láng*^{4.2}. *homlokká*^{4.2}. *emelkedik*^{10.6}. A költői szövegmű záró kijelentése („drágakő homlokká emelkedik”) az előzmény, vagyis az 5–6. sor kijelentésének („homlok drágakővé emelkedik”) szimbolikus tartalmának meghaladása. Ezek a tartalmak a *drágakő*, a *láng* és a *homlok* szavakhoz tartozó konnotációk velejárói. A *homlok* főnévről az ÉrtSz. leírja: „2. (átv) Ez a testrészt mint bizonyos érzélem kifejezője”; a *drágakő* tulajdonsága a ritkaság, értékesség; a *láng* „2. (átv, vál[asztékos használatban]) Nagyfokú, heves érzélem, indulat, ill. az a testi hév, forróság, amely vmely érzés, indulat következtében önt el v[ala]-kit” (ÉrtSz.). Ezeknek a szavaknak a használata a magyar költői nyelvben számos helyen többnyire értékek ábrázolásához van felhasználva, megfigyelhető ez a *homlok* és a *láng* főnévvel kapcsolatban a 19. században Petőfi Sándor műveiben (l. PetőfiSz. *homlok*, *láng*) éppúgy, mint a 20.-ban Füst Milán lírájában (l. BÜKY 2002: *láng*; BÜKY 2012: *homlok*) és másutt is, példaként vö. JuhászSz. *homlok*, *láng*.

A zárósorok szövegmondatának *téma*–[®]*réma*-tagolása – [®]*Ha*^{10.6}. *lángban*^{11.7}. *drágakő*^{11.7}. *lakik*^{10.6}. | [®]*drágakő*^{12.8}. *homlokká*^{12.9}. *emelkedik*^{10.6} – az összes szövegelőzményhez képest mutatja, hogy minden korábbi kijelentésnek ehhez a megállapításhoz kell vezetni, hiszen a *láng*, a *drágakő* és a *homlok* mint eleve szimbolikus entitások az általános használatuk révén hozzájuk tartozó képzettársításokkal együtt a *homlok*-ká válást magyarázzák. A *láng*, illetőleg a tűz „A mozgó láng az élet jelképe, de lehet a lélek vagy istenség megnyilvánulása is” (PÁL–ÚJVÁRI 1997: *tűz*). A *homlok* ’regio frontalis’ jelképe az emberi értelemnek, amelyhez el kell jutnia, fel kell emelkednie mindennek, amit a világból a drágakő, a láng áttételesen jelent. A drágakő, illetőleg annak egyik fajtája, a gyémánt szimbólum: „Az Ez 3,9 szerint Isten a próféta szívét és homlokát gyémánthoz teszi hasonlatossá, hogy minden támadásnak és kísértésnek ellenálljon” (PÁL–ÚJVÁRI 1997: *drágakő*, *gyémánt*). Ezékiel ezt írja: „Nézd, olyan keménnyé teszem arcodat, mint az ő arcuk, és homlokodat is olyan keménnyé, mint amilyen az ő homlokuk. Homlokodat olyan keménnyé teszem, mint a gyémánt, ami keményebb a sziklánál” (Biblia 1976).

A hivatkozott irodalom

- BATA IMRE 1970. Betűrendes tartalomjegyzék. In: Weöres Sándor, Egybegyűjtött írások 1–2. Magvető Könyvkiadó, Bp. 797–831.
 Biblia 1976. Szent István Társulat, Bp.
 BÜKY LÁSZLÓ 2002. Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban). Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
 BÜKY LÁSZLÓ 2004. Füst Milán metaforahasználatának szövegmondattanából (szótárszerű feldolgozásban). Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.

- BÜKY LÁSZLÓ 2012. „...testben, lélekben tisztán...” – A test(részek) kontingenciái és értékállapotaik Füst Milán költői nyelvében. Magyar Nyelvőr 136: 420–39.
- FÓNAGY IVÁN [é. n.]. A költői nyelvről. Corvina, h. n., é. n. [Bp. 1999.]
- HAMMERSCHLAG JÁNOS 1965. [A] korál. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Bp.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NIRSCHY OTT ALADÁR 1979. [A] korál. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk. [et al.], Világirodalmi lexikon. 1–19. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970–1996.
- PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT szerk. 1997. Szimbólumtár. Balassi Kiadó, Bp.
- PERNYE ANDRÁS 1965 [A] korálfeldolgozás. In: BARTHA DÉNES főszerk., Zenei lexikon 1–3. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- RAJECZKY BENJAMIN 1981. Mi a gregorián? Zeneműkiadó, Bp.
- TAMÁS ATTILA 1978. Weöres Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Weöres Sándor 1968. Merülő Szaturnusz. Magvető Könyvkiadó, Bp.

BÜKY LÁSZLÓ

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Tűzvető acél. – Ez a szókapcsolat nemrégiben már felbukkant ugyanebben a rovatban. BÜKY LÁSZLÓ fűzött hozzá magyarázatot (MNY. 2012: 334–5) az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (= SZT.) néhány olyan címszavát tárgyalva, amely a vargamesterséggel kapcsolatos. Hozzászólásommal egyrészt azt kívánom igazolni, hogy BÜKY téves eredményre jutott; másrészt és általánosabb tanulsággal arra a hibára szeretném felhívni a figyelmet, amely miatt próbálkozása félresiklott.

A SZT. *tűzvető* címszava (13: 678) feltehetőleg azzal keltette fel BÜKY érdeklődését, hogy a szócikkben a jelentés helyén kérdőjelet találunk, vagyis a szótár nem vállalta a jelentés meghatározását. Erre az óvatos megoldásra többek között az inthette a szerkesztőket, hogy a rendelkezésükre álló forrásanyagban a *tűzvető* csak egy adattal van jelen; egy 1627-es kolozsvári jegyzékből idézheték: „Egj horgas varga kes, *Tuz veteő Achellal Eggiut*”. (A dőlt szedés tölem való; a SZT. – szerintem helytelenül – példamondataiban nem szokott kiemeléssel élni.)

Mivel a *tűzvető acél* az idézetben a *vargakés* társaságában szerepel, BÜKY abból kiindulva próbálja a jelentését megfejteni, hogy a vargamesterség kifejezésével van dolgunk. Ezért hívja segítségül KOVÁCH ALBERTnek a vargamesterség műszavaiból összeállított listáját (Nyr. 1873: 331), amelyben ez a részlet is olvasható: „*Acél* vagy *stágli*.” BÜKY azt állítja, hogy a *stágli* nem ’acél; Stahl’ jelentésű; ő inkább a német *Stachel* ’tüske’ szóból igyekszik levezetni, így: „*Stachel* → m. **stakel* → **stákli* → *stágli*”. Erre az a leírás készíti, amelyet a FRECSKAY-féle mesterségszótárnak (Hornvánszky, Bp., 1912) a csizmadia-, cipész- és vargamesterségről szóló fejezetében (53–60) talált a tűzés műveletéről. BÜKY úgy véli, hogy a *stágli* az ott bemutatott öltésbökő szerszámot (illetőleg annak szűrős végét) jelölheti. – A FRECSKAY-mű szótári részében (582) *tűzőár* ’Eintechörtl’ szerszámnev is van, ez azonban a mesterséget leíró fejezetbe nem került be. Számomra úgy tűnik, hogy BÜKY szerint a tűzőár és a stágli ugyanaz a szerszám, vagy legalábbis azonos a funkciójuk.

A SZT.-beli *tűzvető* szó utótagjában pedig BÜKY szerint a *vet* igének az a jelentése